

В. Ю. ІВАЩЕНКО, В. О. КУЛІКОВ

КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ЗОБРАЖЕНЬ В ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ СТАРШИХ КЛАСІВ

Резюме: Стаття представляє собою результати контент-аналіза візуального ряду двох шкільних учебників по історії України ХХ в. Аналіз учебників показав, що шкільна історія все ще являється переважно політичною, але помітна тенденція до диверсифікації напрямів історичного минулого. Відзначаються технічні та методичні недоліки в підборі та підписах до зображень: відсутність єдиних принципів підписів, невідповідність зображень контексту, майже виключно ілюстративна, а не аналітична функція і ін.

Ключові слова: шкільний підручник, візуальна історія, контент-аналіз.

Розділ V

Історична освіта

Іващенко В. Ю., Куліков В. О. Контент-аналіз зображень в підручниках з історії України для старших класів.

Резюме: Стаття являє собою результати контент-аналізу візуального ряду двох шкільних підручників з історії України ХХ ст. Аналіз підручників показав, що шкільна історія все ще є переважно політичною, але помітна тенденція до диверсифікації напрямів історичного минулого. Відзначаються технічні та методичні недоліки у підборі та підписах до зображень: відсутність єдиних принципів підписів, невідповідність зображень контексту, майже виключно ілюстративна, а не аналітична функція і ін.

Ключові слова: шкільний підручник, візуальна історія, контент-аналіз.

Ivashenko V. Yu, Kulikov V. O. Content-analysis of Images in Textbooks on the History of Ukraine for Senior Classes.

Resume: The article presents the results of visual series content-analysis of two textbooks on the history of Ukraine(the XX-th century). Analysis of textbooks has shown that school history is still largely political, although trend toward diversification of the past is noticeable. Technical and methodological imperfections in the selection and captions to the pictures are marked: the lack of uniform principles of signature,disparity between imagesand contextetc.

Keywords: school textbook, visual history, content analysis.

Шкільні підручники з історії неодноразово ставали предметом наукового аналізу [1-8; 11 та ін.]. У 2007 р. Український інститут національної пам'яті ініціював проведення робочої наради з моніторингу підручників історії України для середніх загальноосвітніх навчальних закладів. Для проведення моніторингу та розробки концепції історичної освіти в Українському інституті національної пам'яті було створено Робочу групу, до складу якої увійшли історики-науковці з різних регіонів України. Результатом кількох нарад стали видання «Шкільна історія очима-істориків науковців: матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України» [8] та «Пропозиції до концепції історичної освіти в Україні: матеріали III Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України», а також було запропоновано проект концепції та програми викладання історії України в школі [5].

Утім зазвичай об'єктом дослідження виступає текстовий компонент підручника, тоді як візуальні матеріали привертають значно менше уваги. У 2010/2011 р. автори даної статті взяли участь у проекті «Викладання історії в школі: на шляху до толерантності» [<http://fond.sociology.kharkov.ua/report/>], у межах якого за допомогою методу контент-аналізу було здійснено спробу оцінити як текстову, так й ілюстративну складову двох підручників з історії України [3]. Дане дослідження продовжує роботу у цьому напрямку й покликане визначити методичний потенціал візуальних матеріалів шкільного підручника з історії.

Візуальні матеріали є важливим методичним інструментарієм, оскільки вони формують образне мислення учнів, допомагають «вжитись» в епоху, можуть виступати спеціальним об'єктом аналізу історичного минулого і т. ін. [див. докл.: 2;9]. Твердження, що ми «живемо в епоху візуалізації» і щораз відходимо від «галактики Гутенберга в бік аудіовізуального виміру культури» вже давно не викликає заперечень, однак питання, наскільки підручкова реальність відповідає сучасним викликам, ще вимагає спеціального дослідження.

Основним методом аналізу ілюстративного ряду став метод контент-аналізу (про методи аналізу підручників див. докладніше статтю Дж. Ніколза [10]). Суть контент-аналізу – це оцінка частот. Досліджувані текст або візуальні матеріали, зводяться до обмеженого набору певних елементів, які потім піддаються підрахунку й аналізу на базі фіксації частоти повторюваності символів та їхньої кореляції

один з одним. Контент-аналіз – методика автоматичної класифікації документів за змістом та (або) виявлення частоти появи у тексті певних характеристик (елементів, або кодифікованих ознак), що цікавлять дослідника. Ця методика дозволяє зробити деякі висновки стосовно намірів автора тексту або можливих реакцій адресата. Контент-аналіз проводиться з метою підвищення об'єктивності висновків аналізу тексту/зображень, але кількісний аналіз має бути доповнений герменевтичним, який дозволяє нам виявити те, що не може бути обчислено.

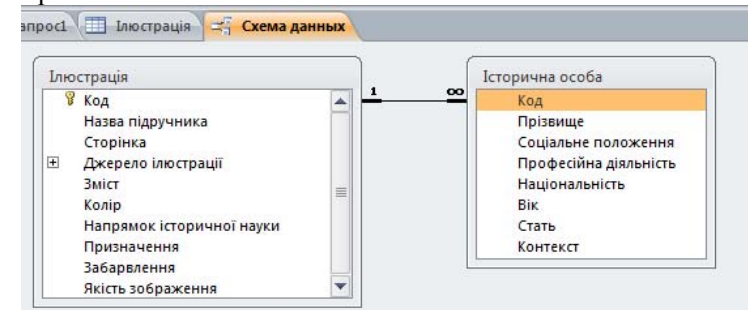
У нашому дослідженні проаналізовано два підручники з історії України, рекомендовані Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України.

Реєнт О., Малій О. Історія України: підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. Рівень стандарту, академічний рівень / О. Реєнт, О. Малій. – К.: Генеза, 2010. – 240 с.: іл., карти.

Струкевич О. К., Романюк І. М., Дровозюк С. І. Історія України: Підручн. Для 11 кл. загальноосвітн. навч. закл. – К.: Грамота, 2011. – 320 с., іл.

Для аналізу ілюстрацій у підручниках була створена реляційна база даних в СУБД MS Access, що складається з двох таблиць: «Ілюстрація», яка містить поля з атрибутивними та дескриптивними характеристиками, та «Історична особа», що містить опис осіб, зображених на ілюстраціях (див. модель БД на схемі 1).

Схема 1. Інфологічна модель БД по аналізу візуальних матеріалів

Звернемось спочатку до загальної характеристики візуальних матеріалів, кількість яких дозволяє прослідкувати певні тенденції: у підручнику для 10 класу подано 193 ілюстрації, у підручнику для 11 класу – 175.

Абсолютну більшість зображень підручника 10 класу за якістю можна вважати задовільними, а от в підручнику для 11 класу 35 % зображень ми віднесли до незадовільних за якістю і тільки 14 % до високоякісних (решта – з оцінкою «задовільно»). Основними критеріями для визначення якості були розмір та чіткість запропонованих зображень.

У підручнику для 10 класу типовий розмір зображень становить 10×5 см, хоча зустрічаються й маленькі (6×4). У підручнику для 11 класу переважають дрібні ілюстрації: 4,5×5,5 см, до того ж чіткість та контрастність більшості зображень є вкрай низькими. При цьому, якщо невеликий розмір зображень є цілком виправданим у випадках з портретами, оскільки навіть у такому форматі дозволяє створити уявлення про зовнішній вигляд тієї чи іншої особи, то у випадку із жанровими зображеннями («Австрійські військовополонені», «Поїзд з російськими військовополоненими в Карпатських горах. 1915 р.» [10 кл., с. 93]; «Бій на правому фланзі оборони м. Севастополя [11 кл., с. 27], «Наступ радянських військ на Харків [11 кл., с. 53] та ін.) ускладнює або навіть унеможливує роботу учнів з наочністю. Як наслідок – підручник у відношенні наочності та дизайну значно поступається медіа-джерелам (інтернет, телебачення), оскільки сучасний школяр звик до якісної мультимедійної інформації.

Крім того, досить цікавою виглядає співвідношення монохромних та кольорових зображень: у підручнику для 10 класу воно становить 25/75 %, у підручнику для 11 класу – 52/48 %. Низька частка кольорових зображень в підручнику для 11 класу дивує, оскільки в другій половині ХХ ст. кольорове фото не було рідкісним, а з 1970-х років в СРСР стає масовим явищем.

Розташовані ілюстрації здебільшого рівномірно, але в обох підручниках зустрічається кількосторінкові фрагменти тексту без ілюстрацій, тоді як на окремих сторінках розміщено по два–три зображення. Найбільш насиченими за кількістю ілюстрацій є параграфи, присвячені розвитку української культури, передусім, мистецтва.

Абсолютна більшість зображень, наведених у підручниках, виконують ілюстративну функцію: у підручнику для 11 класу – це майже 100 % зображень (хіба що карти можна вважати аналітичним матеріалом); щодо підручника для 10 класу, то тут 58 % ілюстрацій можна віднести до аналітичних.

Переважає більшість зображень в обох підручниках – це документальні джерела, зокрема, фотографії (табл. 1). В обох

підручниках пропонується велика кількість картин та «поштівок», однак потенціал таких форм, як плакат та карикатура в обох підручниках використаний недостатньо. Плакат акумулює в собі ідеологічні стереотипи доби, а карикатура – вади власної системи та її ворогів через образ Іншого. Аналіз відповідних джерел виховує в учнів критичне мислення, сприяє руйнуванню загальноприйнятих в суспільстві стереотипів. У підручнику для 10 класу пропонуються також інші документальні зображення: обкладинки книг, репродукції картин, листівки, зображення пам'ятних монет, медалей, пам'ятників, а також документів. При цьому використання останніх невиправдано, оскільки розмір зображення не дає можливості ознайомитися із текстом запропонованих документів – «Маніфесту 17 жовтня» [10 кл., с. 25], IV Універсалу Української Центральної Ради [10 кл., с. 139], газети «Нова рада» [10 кл., с. 210], «Актом проголошення незалежності України» [11 кл., с. 235] і т.п.

Табл. 1. Джерело ілюстрації

Показник	10 клас		11 клас	
	абс.	%%	абс.	%%
Тогочасна фотографія	101	52,3	135	77,1
Картина	18	9,3	12	6,9
«Поштівка», поштова марка	17	8,8		
Схема	14	7,3		
Символіка	9	4,7		
Картографічні матеріали	7	3,6	5	2,9
Плакат, карикатура	5	2,6	3	1,7
Обкладинка	4	2,1		
Сучасна фотографія	3	1,6	10	5,7
Газета	3	1,6		
Зображення документу	3	1,6	3	1,7
Бони, монети	2	1,0	1	0,6
Листівка	1	0,5		
Пам'ятник, скульптура	4	2,1	1	0,6
Пам'ятна медаль, нагороди	1	0,5	1	0,6
Кадр з кінохроніки			4	2,3

Візуальний образ української історії ХХ століття – це здебільшого образ політики (табл. 2). Абсолютна більшість ілюстрацій підручника 10 класу присвячена політичним подіям та політичним діячам, досить помітним цей сегмент є і в підручнику для 11 класу, хоча в останньому випадку за кількісними показниками домінують зображення з історії культури (або політики в галузі культури). При цьому варто зазначити, що історія культури в обох підручниках здебільшого персоніфікується, особливо в напрямку історії науки, де ілюстрації зводяться до подання портретів науковців, що не сприяє розвитку образного мислення. Водночас жодного зображення з історії моди, дизайну і т.п. не наводиться. Майже не представлена неофіційна культура та різні субкультури, які були помітним явищем в історії УРСР, особливо з 1960-х років.

Табл. 2. Галузь історії, якій присвячено ілюстрацію

	10 клас		11 клас	
	абс.	%%	абс.	%%
Політична історія	72	37	43	25
Культурна історія	61	32	61	35
Воєнна історія	28	15	34	19
Економічна історія	19	10	27	15
Історія повсякденності	8	4	4	2
Інше	5	3	6	3
Разом	193	100	175	100

Позитивним є те, що зображення мирного життя привалює над зображенням війни, хоча щодо підручника для 10 класу можна говорити про яскраво виражену мілітарність зображень. Це пояснюється специфікою запропонованого для вивчення періоду і наголосом на таких подіях, як Перша світова війна та Українська революція. Утім, поряд з батальними сценами можна побачити зображення, що ілюструють воєнну повсякденність.

Взагалі особливістю підручника для 10 класу в підборі ілюстративного ряду є активне використання зображень повсякденного життя. Людина в її повсякденному оточенні надає історії нового, антропоцентричного звучання. Утім, при формуванні відеоряду підручників спостерігаються і певні диспропорції, особливо помітні в підручнику для 11 класу. Понад

34% зображень – це портрети історичних осіб (не рахуючи колективних), великою є частказображень історичних будівель та промислових об'єктів, тоді як зображення картинповсякденного життя зустрічаються нечасто.

У підручнику для 10 класу у темі «Україна на початку ХХ століття» переважають зображення вулиць, будівель, промислових об'єктів: 20 зображень із 68, включаючи карти та схеми. Фото будівель ілюструють економічне життя, розвиток культури (поряд з пам'ятками архітектури подаються будівлі освітніх закладів, зображення яких супроводжують текст про розвиток освіти в Україні на початку ХХ ст.), розвиток міст, повсякденне життя. Зазначимо, що відповідні зображення візуалізують переважно міський спосіб життя. Сільське населення, яке на початку ХХ ст. кількісно переважало, представлено фотографіями «Хутір Глоди Полтавської губернії. Початок ХХ ст. Поштівка», «Селянська родина. Київщина. Початок ХХ ст.» [10 кл., с. 11], «Українські емігранти за роботою в полі. Канада, 1904 р.» [10 кл., с. 44]. У наступних темах зображення селян також є поодинокими, до того ж вони ілюструють інші процеси – культурні та військові: картина Ф. Красицького «Гість із Запоріжжя» [10 кл., с. 63], фото «Російські солдати в Галичині. 1914 р.» [10 кл., с. 82] та «Залишки одного з російських сіл, спаленого за наказом командування під час відступу російських військ. 1915 р.» [10 кл., с. 44]; триптих художника В. Кричевського «Життя» [10 кл., с. 213], картина В. Кричевського «Ярмарок у Сорочинцях» [10 кл., с. 207] тощо.

У темі «Українська революція (березень 1917 – початок 1918 р.) переважають зображення демонстрацій, мітингів та інших масових заходів (8 із 25), причому більшість з них є малоінформативними через низьку якість або невдалий ракурс: так, учасники демонстрації полуботківців [10 кл., с. 107], мітингу на Софійській площі в березні 1917 р. [10 кл., с. 110], Всеукраїнського національного конгресу [10 кл., с. 112] сфотографовані зі спини.

Практично не висвітлюється релігійне життя у країні: окрім портретів А. Шептицького [10 кл., с. 67] та В. Липківського [10 кл., с. 225], воно ілюструється зображенням пам'ятника В. Липківському в м. Баунд-Брук (США) [10 кл., с. 226] та більшовицьким пропагандистським плакатом антирелігійного змісту [10 кл., с. 225]. А от в підручнику для 11 класу релігійне життя, навпаки, представлено майже виключно церковними будівлями та портретами церковних діячів.

Також нерівномірно висвітлені деякі сюжети: параграф «Воєнні дії на території України в 1914–1917 рр.» містить три фотографії російських солдат («Солдати російської армії у поході. 1914 р.», «Російські війська біля Львівського вокзалу. 1915 р.», «Російські солдати в Галичині. 1914 р.») та по одній фотографії австро-угорських вояк та українських січових стрільців [10 кл., с. 81-85]. Наступний параграф «Посилення економічної та політичної кризи в Російській та Австро-Угорській імперіях. Життя на фронті та в тилу» також нерівномірно представляє воюючі сторони, зокрема поряд із одним фото австрійських військовополонених розміщено два фото з російськими полоненими [10 кл., с. 93-94].

В підручнику для 11 класу радянський Рух опору представлений портретами С. Ковпака та Т. Строчака, а також фотографією партизанського загону на р. Случ [11 кл., с. 44], а націоналістичний Рух опору – тільки одним зображенням – фотографією А. Шептицького. При цьому в обох підручниках немає жодного портрету керівників ОУН та УПА.

В підручнику для 11 класу підрозділи «Наш край» представлені майже виключно картинами українських художників. Причому у підписах є лише прізвище художника, назва картини та рік.

Принцип відбору ілюстрацій у ряді випадків також викликає запитання. Не завжди рівномірно представлені різні регіони України: так, характеризуючи архітектуру початку ХХ ст. автори підручнику для 10 класу подають зразки будівель м. Києва (будинок з химерами, костел Св. Миколая, Бесарабський критий ринок, педагогічний музей). Як виключення у цьому ряду виглядає будинок Полтавського земства, що репрезентує український модерн [10 кл., с. 59-60].

У підручнику для 11 класу аналогічна ситуація. Наприклад, у підрозділі «Релігійні конфесії у сучасній Україні» [11 кл., с. 296–297], чотири зображення релігійних споруд – костюлу, синагоги та православних монастиря і собору (варто було б, мабуть, ще помістити уніатську споруду). Але всі вони розташовані в Києві. Чому б, наприклад, замість київської не помістити харківську синагогу, найбільшу в Україні?

Поширеним недоліком є невідповідність підібраних ілюстрацій контексту. Наприклад, ілюструючи творчість відомого українського живописця О. Мурашко, учням пропонується ознайомитися з картиною «Парижанки біля кафе» [10 кл., с. 62]. Крім того, що назва картини подана не зовсім точно (правильна назва – «Парижанки. Біля

кафе»), не зовсім зрозумілим є сам вибір картини, адже в тексті робиться акцент на картині «Карусель», яка «справила велике враження на художню громадськість» і здобула золоту медаль на Х Міжнародній виставці в Мюнхені в 1909 р. [10 кл., с. 61]. Ілюстрація «Львівський університет» [10 кл., с. 47] розташована поряд із текстом, що ілюструє національно-визвольний рух у західноукраїнських землях, тоді як будівлі Харківського Київського та Новоросійського університетів, а також Київського політехнічного інституту [10 кл., с. 51–52] супроводжують розповідь про стан освіти в Україні на початку ХХ ст.

У підручнику 11 класу також чимало недоречностей у підборі малюнків. Наприклад, на стор. 166 зображено Третій Всесоюзний з'їзд колгоспників 1969 р., при тому, що контекст є суто економічним. Мабуть, подане зображення мало б сенс при розповіді про політичну систему УРСР; але в контексті сюжету про зростання технічного оснащення та хімізації сільського господарства, доречніше було б помістити зображення нових зразків техніки, або агітаційний плакат, присвячений хімізації сільського господарства.

Жодне зображення обох підручників не містить спеціальних запитань; більше того, є чимало зображень, інформаційна цінність яких дорівнює нулю. Наприклад, в підручнику 11 класу на с. 12 є зображення з підписом «Після приєднання Північної Буковини до УРСР», на якій можна розібрати натовп людей, які тягнуть руки вгору. Але зрозуміти: чи то вони голосують, чи радіють, чи, навпаки, обурюються абсолютно неможливо. Або на с. 111 того ж підручника поміщено фотографію 13 чоловіків з підписом «Спецпоселенці із Західної України. С. Котиковці Іркутської області. 1956 р.». Яке інформаційне чи емоційне навантаження має нести ця фотографія, не зрозуміло.

Досить серйозні зауваження викликають підписи до ілюстрацій. Автори не змогли обрати єдиного принципу: окрім назви події, що зображена, в окремих випадках вказується дата, вид джерела («поштівка», «плакат») та його походження («фото з книги»). Однак цієї схеми вони дотримуються не завжди: у більшості випадків походження візуального джерела незрозуміло, лише в одному випадку зазначено автора фотографії («Аероплан «Руський витязь». 1915 р. Фото Карла Булли») [10 кл., с. 54], а стосовно ілюстрацій до подій радянсько-польської війни, зазначається, що вони взяті із книги Н. Дейвіса «Білий орел – червона зірка: польсько-радянська війна 1919 – 1929 рр.» [10 кл., с. 196-197, 199].

Часто один і той же тип зображення має різний за структурою підпис: так, в одному випадку опис зображення будівлі включає призначення будівлі, дату будівництва та походження джерела («Прибуткові будинки Києва. Початок ХХ ст. Поштівки») [10 кл., с. 93-94], в іншому випадку поряд із типом будівлі вказується архітектор («Будівля страхового товариства «Дністер» у Львові. Архітектор І. Левицький») [10 кл., с. 46]. У жодному випадку не повідомляється, чи збереглася будівля до нашого часу. Більшість відповідних зображень мають документальний характер, хоча подано і кілька сучасних фотографій. На жаль, у підпису це жодним чином не відображено: так, щодо будівлі страхового товариства «Дністер» хронологія взагалі не визначена, тоді як сучасне фото садиби Харитоненків на Сумщині супроводжує лише дата будівництва – 1890 р. [10 кл., с. 14].

У підписах до картин художників початку ХХ ст. лише в одному випадку вказується на особливості техніки («Задунайський запорожець. Акварель. Художник С. Васильківський. 1900 р.») [10 кл., с. 62]. Не зрозуміло, що автори хотіли сказати назвою «Г. Нарбут. Поштові марки. Ювілейні поштові марки, 2008 р.» [10 кл., с. 214].

На форзацах та шмуцитулах підручника для 10 класу повторюються зображення, які найбільш яскраво репрезентують окрему тему або період в цілому, але кілька ілюстрацій з'являються тут вперше (тема «Наш край у 1900 – 1921 рр.»), і оскільки тут вони не підписані, виникають труднощі з їхньою ідентифікацією.

В підручнику для 11 класу [11 кл., с. 22] є зображення із підписом «А. Гітлер і Ф. фон Паулюс обговорюють план воєнних дій». При цьому на фотографії три людини (не позначено хто є хто) і всі вони нічого не обговорюють а, очевидно, просто дивляться на карту». На стор. 156 зображено якусь політичну нараду (до двох десятків чоловік), а підпис – «Прийняття Конституції УРСР. 1978 р.». На тій же сторінці у тексті написано, що Конституцію прийняла Верховна Рада УРСР. Отже, співвідносячи текст з зображенням не зрозуміло, чи то така Верховна Рада нечисленна, чи насправді Конституція приймалась іншою політичною інституцією. Отже, в даному випадку підпис є не адекватним малюнку.

Інший приклад: на с. 254 та 256 підручника для 11 класу представлені нафтогазові підприємства, але фотографії мають підписи «Газотранспортне господарство України» [11 кл., с. 254] та «Нафтогазове господарство України» [11 кл., с. 256]. Хіба два

підприємства представляють собою все нафтогазове господарство України? Зрозуміло, що вони є тільки елементами нафтогазовотранспортної системи.

Так само, як звичайний текст, візуальний дискурс може створювати позитивний або негативний образ милого через експресію зображень. Співвідношення ілюстрацій, що можуть викликати позитивні або негативні емоції показано в табл. 3 У цілому можна констатувати домінування нейтрально-позитивної тональності, що є головним достоїнством запропонованого ілюстративного ряду.

Табл. 3. Експресивність зображень

	10 клас		11 клас	
	абс.	%%	абс.	%%
Нейтральне	129	67	116	67
Позитивне	42	22	36	21
Негативне	22	11	20	12
Разом	193	100	172	100

Як було зазначено вище, серед зображень абсолютно домінують портрети історичних діячів. Аналіз соціального походження осіб, портрети яких подані у підручниках, виразно демонструють певні пріоритети авторів: більшість портретів належать представникам інтелігенції. В підручнику 10 класу це 79 % портретів, 11 класу – 70 %. Пояснити такий вибір не важко: невеликий у процентному відношенні прошарок інтелігенції у ХІХ – ХХ ст. відігравав у суспільстві вельми помітну роль. Однак досить парадоксальним виглядає той факт, що у країні, де більшість населення була пов'язана з фізичною працею, підручники фактично оминають відповідні візуальні образи: в обох підручниках всього кілька портретів селян і жодного – робітників.

Якщо поглянути на професійну діяльність історичних осіб, чиї зображення подані в підручниках (табл. 4), то в очі впадає беззаперечне домінування політичної еліти суспільства – державних та громадсько-політичних діячів. Досить добре представлені діячі культури – більше третини портретів. Однак вочевидь недостатнім виглядає портретна галерея підприємців та спортсменів. У підручнику для 11 класу є портрети фігуристки Оксани Баюл, футболіста Андрія Шевченка, боксерів Володимира та Віталія Кличків. Це можна віднести до позитивних рис

підручника, адже на сьогодні українські спортсмени є одними з найбільш впізнаваних символів України. У той же час, радянський спорт візуально абсолютне представлений.

Табл. 4. Професійна діяльність

	10 клас		11 клас	
	абс.	%%	абс.	%%
Політичний діяч	45	46	21	34
Митець	17	18	8	13
Військовий	10	10	7	11
Письменник, поет	9	9	4	6
Вчений, педагог	5	5	10	16
Релігійний діяч	3	3	7	11
Спортсмен		0	3	5
Інше	8	8	2	3
Разом	97	100	62	100

Однозначно слід вітати намагання авторів збільшити питому вагу жіночих образів (табл. 5), хоча вона все одно залишається невеликою.

Табл. 5. Стать особи на портретах

	10 клас		11 клас	
	абс.	%%	абс.	%%
Чоловік	89	91	55	92
Жінка	9	9	5	8
Разом	98	100	60	100

Водночас, досить парадоксальним виглядає той факт, що в літературі, розрахованій на дитячу аудиторію, «присутність» дітей практично не відчувається. Візуальна історія в шкільному підручнику – це історія дорослих людей. У підручнику для 11 класу тільки 2 з 98 портретів – дитячі, в підручнику 11 класу – жодного.

Етноцентричність підручників знайшла відображення і в ілюстративному ряді (табл. 6). Хоча на портретах можна зустріти представників інших етносів, крім українського, це переважно не українські громадяни. Наприклад, в підручнику 11 класу це грузин Й. Сталін, англієць – У. Черчіль, німці – А. Гітлер та Ф. фон Паулюс і т. ін. Натомість, слабо або зовсім не представлені такі національні меншини, як євреї та татари.

Табл. 6. Етнічна приналежність особи на портретах

	10 клас		11 клас	
	абс.	%%	абс.	%%
Українець	73	81	28	61
Росіянин	8	9	5	11
Росіянин/українець		0	5	11
Поляк/українець	3	3		0
Німець	3	3	4	9
Єврей	2	2		0
Болгарин	1	1		0
Грузин	0	0	2	4
Англієць, американець		0	2	4
Разом	90	100	46	100

Таким чином, проаналізувавши ілюстративний ряд підручників, можна в цілому зробити висновок про наявність позитивної тенденції, яка проявляється в диверсифікації напрямків історичного минулого. Поряд з політичною історією, яка все ще переважає, у підручниках з'являються зображення повсякденного побуту; ці зображення подаються у вигляді різних документальних джерел – фотографій, картин, плакатів тощо. Утім, запропоновані ілюстрації обходять увагою певні соціальні та професійні групи (робітників, підприємців), національні меншини. Все ще недостатньо представлені візуальні образи жінок та дітей.

Серйозною проблемою є низька якість зображень. На фоні форсованої мультимедізації сучасних інформаційних систем, підручник у відношенні наочності та дизайну значно поступається медіа-джерелам.

Подекуди наведений ілюстративний ряд має методичні вади: невідповідність ілюстрацій текстовому супроводженню, відсутність системи при відборі ілюстрацій, відсутність єдиних принципів підписів зображень а то й взагалі – невдалий підбір ілюстрацій. А головне – автори підручників зазвичай забувають про можливість використання візуальних джерел у процесі творчої роботи учнів. Потенціал наочних матеріалів використовується слабо, у більшості випадків вони даються поза контекстом рішення навчальних завдань.

Література

1. *Багдасарян В. Э.* Школьный учебник истории и государственная политика / В. Э. Багдасарян, Э. Н. Абдулаев, В. М. Клычников и др. – М., 2009.
2. *Гора П.* Методические приемы и средства наглядного обучения в средней школе. – М., 1971. – 221 с.
3. *Іващенко В. Ю.* Викладання історії у школі: на шляху до толерантності. Контент-аналіз підручників з історії України / В. Ю. Іващенко, В. О. Куліков // Методичний вісник історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2012. – № 10.
4. *Освещение общей истории России и народов постсоветских стран в школьных учебниках истории новых независимых государств / Ред. А. А. Данилов, А. В. Филиппов.* – М, 2009.
5. *Пропозиції до концепції історичної освіти в Україні: Матеріали III Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України (Київ, 18 жовтня 2008 року) / Зведення та упор. пропозицій Н. Яковенко.* – К., 2009.
6. *Удод О.* Сучасні українські підручники з історії в оцінці польських та німецьких істориків // Шкільна історична освіта України: зміст, проблеми, пошуки / Уп. О. А. Удод. – Х., 2010.
7. *Чупрій Л.* Шкільні підручники з історії України як чинник формування історичної пам'яті молоді. Аналітична записка / Л. Чупрій. – 2010 [Ел. документ]. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/241/>.
8. *Яковенко Н.* Шкільна історія очима істориків-науковців: Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / Упор. та редакція Наталі Яковенко. – К., 2008.
9. *Янік М.* Фотографія у викладанні та вивченні історії / М. Янік, Б. Урбанович // Історична освіта і сучасність. Як викладати історію школярам і студентам. – К., 2007. – С. 339–353.
10. *Nicholls J.* Methods in School Textbook Research. [e-Document]. Access mode: <http://www.heirnet.org/IJHLTR/journal6/nichollsrev.pdf>
11. *Pingel F.* UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision. – 2nd revised and updated edition / F. Pingel. – Paris/Braunschweig, 2010.

Розділ VI

Спогади